

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 2- Sayı: 2- Aralık 2018
ISSN: 2587-1331

ORTAÇAĞ TÜRK KÜLTÜRÜ TARİHİNDE EDEBİ-FELSEFİ ESERLER HAKKINDA

Aytek Zakir kızı Memmedova

Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü

a.z.m-9@mail.ru

ÖZET

Makalede ortaçağ Türk kültürü tarihinde edebi-felsefi eserlerin önemli bir yere sahip olduğu yazılmıştır. “Kitab-ı Dede Korkut” destanı, Yusuf Balasagunlu’nun “Kutadgu bilig”, Ahmed Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” eseri temelinde felsefi meseleler araştırılır. Makalede bu edebi-felsefi eserlerde öngörülülüğün, aklın, zekanın, adaletin ve buna benzer başka faziletlerin büyük önem taşıdığı gösterilir. “Kitab-ı Dede Korkut”da kahramanlık, yiğitlik, bilgelik ve benzeri erdemler, olumlu insani özellikler değerlendirilir. Yusuf Balasagunlu’nun “Kutadgu bilig” kitabında dünyanın, insanın yaratılışı ve başka konular yaygın olarak verilmiştir. Ahmed Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” kitabında Allah’a, Hz. Muhammed Peygambere sevgi, dünyanın faniliği hakkında, bilginin değerlendirilmesi, alim adına büyük saygı ve benzeri konuların makalede araştırılır.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, din, bilim, felsefe, Kitab-ı Dede Korkut, Yusuf Balasagunlu, Ahmed Yesevi

Aytek Zakir gizi Mammadova

Ph.D. in Philosophical Sciences, associate professor,

Institute of Philosophy of ANAS

ABSTRACT

ABOUT THE LITERARY-PHILOSOPHICAL WORKS IN MEDIEVAL TURKISH CULTURAL HISTORY

The article emphasizes that literary-philosophical works have an important place in the history of medieval Turkish culture. Philosophical issues on the basis of dastan “Book of Dede Korkut”, Yusuf Balasagunlu’s “Kutadgu bilig”, Ahmed Yasavi’s “Divan-i Hikmet” are investigated. In these

literary and philosophical works is given great importance of foresight, mind, intelligence, equity and other values. In the “Book of Dede Korkut” is presented heroism, courage, virtue and other positive human qualities. In the book Yusuf Balasagunlu “Kutadgu Bilig” is widely represented the creation of universe and man and other subjects. In the book Ahmed Yasavi “Divan-i-Hikmet”, the problems of love for God and the prophet Muhammad, the shortness of life in the world, assessment of the knowledge, respect for the scientist, and other problems are investigated.

Key words: Culture of Turkish, religion, science, philosophy, Book of Dede Korkut, Yusuf Balasaguni, Ahmed Yasavi

GİRİŞ

Ortaçağ'da İslam aleminde arapça bilimsel, farsça şiirsel eserlerin yaratılmasında türk halkları büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Abunasr Farabi (874-950), Ebülhasan Behmenyar (993-1066), Eynelgizat Miyaneci (1099-1131), Şihabeddin Ömer Suhreverdi (1145-1234), Şihabeddin Yahya Suhreverdi (1154-1191), Afzeleddin Huneci (1194-1248), Siraceddin Urmevi (1198-1283), Nasiruddin Tusi (1201-1274) ve onlarla diğerleri arapça bilimsel ve felsefi düşünceye armağan bahsetmiş dahi şahsiyetlerdir. Hakani Şirvani (1120-1199), Nizami Gencevi (1141-1209) ve başka mütefekkirler farsdilli şiirde ünlüdürler.

XI. yüzyılda büyük düşünür Mahmud ibn Hüseyin Kaşgari ortaçağ türk kültürü tarihinde kendine özgü bir konum kazanmıştır. Onun yaklaşık 1072-1074 yıllarında yazılmış “Divanü Lügati't-Türk” eseri yazarına ün kazandırmıştır. Bu eser türk düşüncesini, edebiyatını, geleneklerini yansıtan değerli bir kaynaktır, ansiklopedidir.

Ortaçağ dönemine ait türk kültürü tarihini incelerken öncelikle “Kitab-ı Dede Korkut” destanı, Yusuf Balasagunlu'nun (1020-1077) “Kutadgu bilig”, Ahmed Yesevi'nin (1083 veya 1093-1166) “Divan-ı Hikmet” eseri ve bu gibi diğer kaynaklar araştırılmalıdır.

EDEBİ-FELSEFİ ESERLER

“Kitab-ı Dede Korkut”da Türklerin İslamdan önce hayat ve yaşamlarından söz edilmekle birlikte, İslamdan sonraki tarihi dönemlere ait konular da önemli yer tutmaktadır.

“Kitab-ı Dede Korkut”da türkçe konuşan halkların yarattıkları kahramanlık, yüksek kültür, düşünce tarihini yansıtan bir anıttır. Bu destanları Azerbaycan Türkçesine yayına hazırlayanlar Prof.Dr. Ferhat Zeynalov ve Prof.Dr. Samet Alizade kitabın mukaddimesinde yazmışlar ki, türkçe konuşan halkların edebiyat tarihinde sesi uzak yüzyıllardan gelen, gün ışığı ile tarihleri yarıp geçen üstün bir kitap var: “Kitab-ı Dede Korkut”! Bu isimle hafızamıza kazınmış eski oğuz destanları gerçekten de birçok türk halklarının yarattığı milli kültürün en zengin, en ulu kaynaklarından biridir [1, 5].

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin mühabir üyesi, Prof.Dr. Zakir Memmedov "Kitab-ı Dede Korkut" hikayelerinden bahsederken yazmıştır: Dede Korkut adına anlatılan destanlar eski ve erken orta çağ türk anıtları içerisinde belki de en mükemmeldir. Destanda kişilik olgunluğu, aile sevgisi, vatan sevgisi, insancılık, adalet veb. olumlu özellikler önemli yer tutmaktadır. Eserin kahramanları olan oğuz yiğitleri türk mertliği, mağrur şehaneliği ile seğilirler. "Kitab-ı Dede Korkut" destanı kendi sanatsal ve estetik değerine göre de benzersizdir. O, gerçek hayatı yansıyan içeriğine, olayları dolgun ve kompakt ifade etme özelliğine, şiirlerdeki zengin iç kafiyenin yarattığı şaşırtıcı müzik, harika uyum, harmonik ritm kalitelerine göre eşsiz sanat eseridir [2, 12].

"Kitab-ı Dede Korkut" destanları ortaçağ'da yazıya alınsa da, onun varoluş tarihi daha eskiye, İslam dininin ortaya çıkışından önceki döneme dayanır. Dede Korkut'un yaşı da bunu gösteriyor: "Resul Aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan, Korkut Ata derler, bir er koptu". Korkut Ata uzak görüşlü, bilici gibi takdim edilmiştir: "Oğuzun ol kişi tam bilicisi idi, ne derse olurdu. Ğaibden türlü haber söylerdi. Hak Taala anın gönlüne ilham ederdi" [1, 31].

"Kitab-ı Dede Korkut"da kahramanlık, yiğitlik gibi özellikler yüksek değerlendirilir, bilgelik, erdem, asalet, adalet ve benzeri erdemler, olumlu insani özellikler büyük önem taşıyor. Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü, sorununu çözen insandır, ya bilge bir insandır. Bu bakımdan Korkut Ata aklına, zekasına göre oğuz halkının zor işlerini hallederdi: "Ne olsa Korkut Ata'ya danışmayınca iş yapmazlardı. O ne buyursa kabul ederlerdi, sözünü tutup giderlerdi..." [1, 129].

"Kitab-ı Dede Korkut" destanında ilahi güce güven, inanç beslenilir, insanın kaderinin ilahi güç tarafından belirlenmesi bildirilir. Destanda aile birliği, aile iç ilişkiler, el obasına bağlılık, mutaassıp, döyüşkenlik, genelde olumlu insani özellikler yüksek değerlendirilir.

Türk düşünürü Yusuf Balasagunlu'nun Kutadgu bilig kitabı Türk edebiyatının değerli örneklerinden biridir. Bu kitabın Türkçe, Özbekçe, Rusça, Azerbaycan Türkçesi ve başka dillere çevrilmiştir. Ord.Prof. Reşid Rahmatı Arat'ın (1900-1964) Türkçeye çevirdiği Kutadgu Bilig eseri birçok kez yayınlanmıştır. Eser Prof.Dr. Kamil Veliyev (Kamil Veli Nerimanoğlu) ve Prof.Dr. Ramiz Asker tarafından Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir [3].

Ord.Prof. Reşid Rahmatı Arat Kutadgu Bilig kitabını Türk-İslam fikir ve san'at hayatının en eski bir nümunesini teşkil ettiğini yazmıştır: Türk cemiyetinin teşkilatı bakımından olduğu gibi, fikir hayatı bakımından da çok mühim bir devrin aynası olan Kutadgu Bilig'den türklük bilgisi sahasına bir çok yeni noktaların eklenmesi hususunda, istifade edileceğinden hiç şüphe etmiyorum. Yusuf Has Hacib'in bu eserinde, Türk dil ve edebiyatından başka, türk ictimaiyatı, türk tarihi ve umumiyetle türk kültür tarihi ile uğraşanlar da kendi sahalarını aydınlatacak bir çok parıltılar bulacaklardır [4, VIII].

Prof.Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Yusuf Has Hacib’i döneminin düşünürü, devlet adamı, Türk-İslam tarihini, kültürünü derinden benimsemiş bir ideolog gibi takdim etmiştir: Eserin türkçe yazılması, yabancı kelimelerin azınlığı, eski gelenekleri, etnografik özellikleri bilmesi, Kuran’ı, İslami felsefesini derinden benimsemesi Yusuf Balasagunlu’nu sadece bir sanatkar gibi değil, aynı zamanda Türk devlet tarihinin kudretli fikir-mefkure simalarından biri gibi tanıtıyor [3, 481].

Ortaçağ türk kaynaklarında felsefi meseleler, aynı zamanda Yusuf Balasagunlu’nun dünya görüşü Azerbaycan’da ilk kez Zakir Memmedov tarafından araştırılmıştır. Zakir Memmedov “Ortaçağ’da türk kaynaklarında felsefi fikir” kitabında yazmıştır: Yusuf Balasagunlu’nun yaşadığı-yarattığı XI. yüzyılın Müslüman Doğu ülkelerinde dini ve dünyevi bilimlerin yüksek terakkiye ulaştığı bir dönemdir. Dünyanın bilimsel ve felsefi düşüncesinin geliştirilmesinde müstesna hizmetlere sahip birçok Doğu bilginleri ve filozoflarının yaratıcılığı, bu yüzyıla kadar uzanır. Bu yüzyılda Türk yazılı anıtların parlak örneklerinin ortaya çıkması tesadüf değildir. Aynı değerler umum Doğu kültürünün önemli bir parçasıdır. Bu değerli anıtlar daha çok edebi ve sanatsal eserler gibi ünlü olmasına rağmen, onlarda varoluş ve idrak hakkında fikirler, sosyal-politik ve etik-ahlaki görüşler ilginç ve takdire şayandır. Yusuf Balasagunlu’nun Kutadgu bilig kitabı bu büyük mirasın fikir dünyasını benzersiz bir şekilde tecessüm ettiren önemli bir kaynaktır [5, 579].

Yusuf Balasagunlu “Kitabın adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim” yazmıştır [4, 36].

Yusuf Balasagunlu İslam dinine yürekden inanmış, itikat etmiştir:

Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.

Kadir ve bir olan Tanrıya çok hemd ve binlerce sena olsun;

onun için fanilik yoktur.

Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü

zaman ile zamaneyi ve mahlukları o yarattı.

İstediyse ve bütün bu varlıkları yarattı; bir kere: - “ol!” - dedi,

bütün diledikleri oldu [4, 12].

Yusuf Balasagunlu Muhammed Peygamberi “halkın en seçkini ve insanların en iyisi” gibi takdim etmiş, onun Tanrı tarafından gönderilen davetçi olduğunu yazmıştır. Peygamberi karanlık gecede halk için meş’ale benzeten düşünür onun ümmet üzerine Tanrının bir rahmeti olup, güzel tavırlı, dürüst, asıl tabiatlı, alçak gönüllü, haya sahibi, şevkatli, cömert ve eli açık tabiatte olduğunu belirtmiştir [4, 14-15].

Düşünür’e göre Muhammed Peygamber kara yerde de aziz idi, mavi gökte de; Tanrı ona çok değer vermişti. O bütün rehberlerin önünde baş idi; sonra da bütün resullerin hatemi oldu [4, 15].

Yusuf Balasagunlu insanın yaratılışından bahsederken, onun değerinin akıl ve bilgiden olduğunu yazmıştır:

*Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti, ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi.
Ona hem gönül verdi, hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır
ve hareket ihsan etti.*

*Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve
böylece düğümler çözüldü.*

*Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır.
Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil; seçkin kulu bu iki şey yükseltir [4, 22].*

Yusuf Balasagunlu bu dünyayı tarlaya benzetiyor, bu el buraya ne ekerse, orada onu biçer görüşünü ileri sürmüştür: “Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedi iyilik bulursun” [4, 378].

Düşünür dünyanın faniliğinden, hayatın geçiciliğinden şöyle bahsetmiştir:

*Bu alem kalacak değil, nasıl olsa gidecektir; sen kaybolup-gitmeyecek
bir iyilik yap.*

*Dünya kalır, doğan nihayet ölür; insandan kalan ancak iyi veya
kötü addır [4, 378].*

Yusuf Balasagunlu “her doğan ölmek için doğar; ölen kimse adı ile bir iz bırakır” yazmıştır:

*Bu bir tutam hayat tükenir, sona erer; insanın, ister iyi, ister kötü
olsun, ancak adı kalır.*

Bu dünya seni avutarak oyalar; gafil olma, gaflet seni uyutmasın.

İnsanı uyutan bu gaflettir; uyuyan insan işini-gücünü bırakır.

İnsan bu gaflete hiç düşmese idi, o melek olur ve yalnız ibadet ederdi [4, 379].

Yusuf Balasagunlu'nun “Kutadgu bilig” kitabında dünyanın, insanın yaratılışı veb. konular yaygın olarak verilmiştir. Düşünürün Kutadgu bilig kitabı, oradaki hikmetli kelimeler bütün tarihi dönemlerde yüksek değerine göre aktüeldir.

Ortaçağ'da şairler yarattıkları eserlerle Türk kültür tarihini zenginleştirmişler. Bu anlamda Türk düşünürü ve şairi Ahmed ibn İbrahim Yesevi'nin de hizmeti büyüktür. Onun adıyla ilgili olan Yesevilik tarikatı Türk düşünce ve kültürü tarihinde, genelde müslüman Doğu ülkelerinde özgün konum kazanmıştır. Alimin “Divan-ı Hikmet” eseri XII. yüzyıla ait olup, onun söylediği hikmetlerin toplu ifade eden Türk tasavvuf edebiyatının eski kaynaklarından.

“Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler” kitabını hazırlayan Prof.Dr. Kemal Eraslan düşünürü böyle takdim etmiştir: Sufi bir şair ve tarikat sahibi bir mürid olarak Türk milletinin manevi hayatında asırlarca nüfuzu devam eden ve çüştüli tarikatler üzerinde de müessir olan Ahmed-i Yesevi, dikkate değer bir şahsiyettir [6, 6]. Araştırmacı Ahmed Yesevi'nin isminin izahını böyle vermiştir: Geçekte Ahmed, Yesili kabul edildiği için Yesevi nisbesiyle Ahmed-i Yesevi şeklinde ifade edilmelidir. Sayram'da İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere “Hace”, bu silsileye bağlı olanlara da

“Hacegan” denilmekteydi. Ahmed-i Yesevi de Hacegan silsilesine bağlı olduğu için “Hace Ahmed, Hace Ahmed-i Yesevi, Kul Hace Ahmed” şekillerinde de anılmaktadır [6, 10].

Ahmed Yesevi'nin doğum tarihi kesin şekilde bilinmemektedir. Prof.Dr. Kemal Eraslan kaynaklara dayalı bazı karşılaştırmalar yaparak onun doğum tarihinin olasılığını yaklaşık 1083 yılı gibi göstermiştir [6, 16]. Dr. Hayati Bice ise Ahmed Yesevi'nin doğum yılını 1093 yazmıştır; doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte kendisine izafe edilen “Fakr-name” adlı risalede yer alan 73 yıl yaşadığı ve 1166 yılında öldüğü şeklindeki bilgiler gözüne alındığında 1093 yılında doğduğu kabul edilmelidir [7, 55].

Prof.Dr. Kemal Eraslan'a göre Ahmed-i Yesevi'nin Yesi'de irşada başladığı sıra Türkistan'da, Yedi-su havalisinde kuvvetli bir İslamlaşma cereyanı yanında İslam ülkelerinin her tarafına yayılan Tasavvuf cereyanı da mevcuttu. Medreselerin yanında kurulan tekkeler Tasavvuf cereyanının merkezleri halindeydi. Ahmed-i Yesevi Taşkend ve Sırderya havalisinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli bir nüfuz sahibi olmuştu. Etrafında İslamiyet'e bütün samimiyetiyle ve kuvvetlice bağlı olan yerli halk zümresi ile yarı göçebe köylüler toplanıyordu. Bu sebeple islami ilimler tahsil eden ve Arapça, Farsça bilen Ahmed-i Yesevi etrafında toplananlara İslamın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarikatının adab ve erkanını öğretmek gayesiyle sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle Hece vezninde manzumeler söyliüyordu. Diğer manzumelerden ayırt etmek için “Hikmet” adı verilen bu manzumeler, dervişler vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılıyordu. Hikmetler bilhassa Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi bakımından çok önemlidir. Ahmed Yesevi'nin şöhreti ve tesiri Türk ülkelerine yayıldıkça Yesevilik de gittikçe yaygınlaşan bir tarikat halini alıyordu [16, 2-13].

Ahmed-i Yesevi'nin Hz. Peygamberin sünnetine aşırı bağlılığı sebebiyle altmış üç yaşına geldiğinde tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane hazırladığını belirten Kemal Eraslan yazmıştır: Müridleri merdivenle inilen bir kuyu kazıp dibine de ancak bir insanın sığabileceği genişlikte bir hücre yapmışlar. Ahmed-i Yesevi vefatına kadar bu hücrede ibadet ve riyazetle meşğul olmuş. Bu hücrede ne kadar kaldığı belli değildir, fakat vefat tarihi olarak kabul edilen H. 562 (M. 1166) yılına kadar buradan çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği muhakkaktır. Hikmetlerinde bu çilehane hayatını tafsilatıyla anlatır. Ahmed-i Yesevi'nin doğum tarihi bilinmediğinden kaç yıl yaşadığı hususunda da kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Rivayetlere göre yüz yirmi, yüz yirmi beş veya yüz otuz üç yıl yaşamıştır [6, 13].

Ord.Prof. Hilmi Ziya Ülken Türk tasavvufu ile ilgili meseleleri araştırırken Sırrı hikmeti ilk Türk tasavvuf cereyanı gibi göstermiş, bu cereyanda Hoca Ahmed Yesevi ve halefleriyle, Ahmet Yüknaki'nin olduğunu belirtmiştir. Sırrı hikmet, ilk Türk tasavvuf cereyanı, ahlaki ve ilmi bir felsefedir. O, Türkler arasında İslamiyetten evvel de mevcut olan kuvvetli bir hikmeti yenileştirmek

ve kuvvetlendirmek için onu İslam tefekkürü ile telife çalışmış; bu hususta en müsait ve hakimane görüşü tasavvufta bulduğu için oraya başvurmuştur [9, 203].

“Divan-ı Hikmet”i yayına hazırlayan Dr. Hayati Bice kitabdaki hikmetlerin sayı hakkında yazmıştır: Ortaya çıkan yeni kaynaklardan yapılan derlemelerle hikmetlerin sayısı, ilk baskıdaki 144 sayısından önce 217’ye ve son yapılan eklerle 252’ye ulaştı. Yesevi hikmetlerinin sayısının, gün ışığına yeni çıkan elyazmalarının incelenmesi sonucunda, daha da artması beklenir [7, XII].

Ahmed Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” kitabında Allah’a, Hz. Muhammed Peygambere sevgi, dünyanın faniliği hakkında, bilimin, bilginin değerlendirilmesi, alim adına büyük saygı ve benzeri konular geniş şekilde gösteriliyor.

“Divan-ı Hikmet” kitabında birinci hikmette gösterilmiştir: “Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip, Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte” [8, 3].

Düşünür ““Allah’ı çok zikredin” diye ayet geldi” mısrasını yazarak Allah’ın sevgili kulu olmak hakkında göstermiştir:

*Sağlam aşıkı Allah sevip kulum dedi
Ara yolda kalmasın deyip tasasını çekti
Yalancılar cemalimi görmez dedi
Aşk kapısında sağlam olup durdum ben işte [8, 37].*

“Divan-ı Hikmet” kitabında insan hayatının geçiciliği ile ilgili konular yer almıştır:

*Akıllı isen kabristandan haber al
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al
“Ölmeden önce ölünüz”e göre amel eyle
Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte [8, 37].*

Düşünür Muhammed Peygamber’in gariplere, yetimlere, fakirlere yaklaşımı konusunda yazmıştır:

*Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu
O gece Mirac’a çıkıp Hakk cemalini gördü
Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte [8, 3].*

Şair insanları Muhammed Peygamber gibi gariplerin kollamayı tavsiye etmiştir:

*Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzün ü çevir
Yüz çevirerek derya olup taştım ben işte [8, 4].*

İnsanın topraktan oluştuğuna işaret eden mütefekkir “aslım toprak, neslim toprak” diyerek, müminlere dünyanın geçiciliğini şöyle izah ediyordu:

*Ey müminler bu dünyanın sonu yok
Doğru bilersen asla bunun yalanı yok
Kim bilmese vallahi onun imanı yok
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed [8, 25].*

Ya da,

*Ey dostlar bu dünyadan ağlayıp geçin
Fanidir bu dünyadan ge çip gidin [8, 151].*

Ahmed Yesevi “Ey dostlar cahil ile yakın olup Bağrım yanıp candan doyup öldüm ben işte” diyerek, cahil insanın yüzünü görmemek için dua edilmesini zorunlu biliyordu:

*Dua edin cahillerin yüzünü görmeyim
Hakk Teala refik olsa bir dem durmayayım
Hasta olsa cahillerin halini sormayayım
Cahillerden yüzbin cefa gördüm ben işte [8, 35].*

Cahillerden uzak olmak için yer altına girmeye öncelik veren Ahmed Yesevi yazıyordu:

*Yer altına kaçıp girdim cahillerden
Elim açıb dua isteyib merd kişilerden
Garib canım yüz tasadduk bilgelerden
Bilge bulmayıp yer altına girdim ben işte [8, 35].*

Ahmed Yesevi alimlerin gidip kendisinin yalnız kaldığını, cahillerden iyi bir söz işitmediğini yazmıştır:

*Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız
Cahillerden işitmedim bir güzel söz
Bilge gitti cahiller kaldı çektim üzüntü
Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte*

*Ayrılık yarası ezdi bağrımı hani dertortağı
Bilge toprak, cahillerin göğüsü yüksek
Ayet, hadis beyan etsem beğenmez
Göğsümü deşiniz derd ve gama doldum işte [8, 35].*

SONUÇ

Büyük düşünür Ahmed Yesevi'nin “Divan-ı Hikmet” kitabında Allah'a, Hz. Muhammed Peygambere sevgi, dünyanın faniliği hakkında, bilimin, bilginin değerlendirilmesi, alim adına büyük saygı ve benzeri konular geniş şekilde gösteriliyor.

Böylece, kadim ve zengin tarihe malik Türk halklarının yarattığı maddi ve manevi hazineler, beşer tarihinde özel bir yere sahiptir. Türklerin ortaçağ düşüncesi ve kültürü ile ilgili

konuların incelenmesinde “Kitab-ı Dede Korkut” destanları, Yusuf Balasagunlu’nun “Kutadgu bilig” kitabı, Ahmed Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” kitabı veb. büyük tarihi önem taşıyor.

Ord.Prof. Hilmi Ziya Ülken’e göre Hint, Çin ve İran’dan gelen birçok tesirlere açık bulunması itibariyle, Uygur medeniyeti her zaman olduğu gibi bu devirde de milli yaradılışlar yapmak hususunda diğer Türk memleketlerinden evvel davranmıştır. İşte “Kutadgu Bilig” bu mahsuller içerisinde en mühimi ve mükemmelidir. O, şekil ve tertip tarzı, fikirlerindeki insicam noktasından o kadar mükemmelidir ki birden-bire meydana çıkıverdiği tasavvur edilemez. Ondan evvele ait diğer metinlere malik değilssek de, kuvvetle tahmin edebiliriz ki, o bu neviden birçok yarım eserlerin ve essai’lerin arkasından gelmiş ve onları mükemmelleştirmiştir [9, 167].

Ortaçağ Türk kültürü tarihine ait kaynaklarda öngörülülük, akıllılık, bilgelik, geniş düşünce, zeka, kahramanlık, döyüşkenlik, adalet ve buna benzer başka faziletler büyük önem taşıyor.

Türk halkları orta çağ’da, Doğu’da bilimsel, felsefi ve kültürel mirasın yaratılmasında yakından iştirak etmişler. “Kitab-ı Dede Korkut” destanları, Yusuf Balasagunlu’nun “Kutadgu bilig” kitabı, Ahmed Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” kitabı veb. eserlerde hikmetli kelimeler, ilerici fikirler tüm tarihsel dönemlerde her zaman aktüeldir.

KAYNAKÇA

1. *KİTABİ - DƏDƏ QORQUD* (1988). Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə Fərhad Zeynalov və Samət Əlizadəninindir. Bakı
2. MƏMMƏDOV, Zakir (1994). *Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi*. Bakı
3. BALASAQUNLU, Yusif (1994). *Qutadqu bilik – Xoşbəxtliyə aparan elm*. Çevirənlər: filologiya elmləri doktoru, professor Kamil Vəliyev, Ramiz Əskər, Bakı,
4. YUSUF, Has Hacib (1959). *Kutadgu Bilig*. Tercüme Reşid Rahmeti Arat. Ankara
5. MƏMMƏDOV, Zakir (2015). *Orta əsrlərdə türk qaynaqlarında fəlsəfi fikir*. I kitab. səh. 549-644. Zakir Məmmədov. Seçilmiş əsərləri. Bakı.
6. YESEVİ, Ahmed-i (1991). *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler*. Hazırlayan: Prof.Dr. Kemal Eraslan. Ankara
7. BİCE, Hayati (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*. Ankara, Mayıs
8. YESEVİ, Hoca Ahmed (2016). *Günümüzün Aşk Yolcusuna Divan-ı Hikmet*. Hazırlayan: Dr. Hayati Bice. 2. Baskı. Ankara, Mayıs
9. ÜLKEN, Hilmi Ziya (2007). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul